

Bilginin Toplumda Kullanımı*

Friedrich A. von HAYEK

İki yıldır yürüttüğüm İktisat Doktora Seminerinin bir bölümünde öğrencilerle "Bilgi, Rekabet ve Firma" başlığı altında konuya ilişkin bir dizi makaleyi tartışıyoruz. Hayek'in "The Use of Knowledge in Society" bunlardan biri. Çoğunluğu mühendislerden oluşan sınıfta, öğrencilerden makaleyi anlamadıklarını, özellikle dilinin zor olduğu şeklinde bir tepki aldım. Makaleyi tartıştıktan sonra onlara (yıllar önce doktora tezimi yazarken okumuş olduğum) makaleyi kısa zamanda onlara tercüme edeceğime söz verdim. Amacım biraz da Piyasa Dergisi'nin başlattığı çabaya küçük de olsa bir destek vermektir. Makalenin çevirisini Piyasa'ya gönderdikten sonra, internette Thomas Sowell'in "The Use of Knowledge in Society"e ilişkin çok yeni yayımlanmış aşağıdaki anekdotu ile karşılaştım ve okuyucu ile paylaşmak istedim.

"... Bir lisans-üstü iktisat öğrencisi iken, Milton Friedman'ın Chicago Üniversitesi'ndeki dersinin okuma listesinde yer alan Friedrich Hayek'in "The Use of Knowledge in Society" adlı kısa makalesinin konuyla ilgisini kavrayamamıştım.. Ancak birkaç yıl sonra kendi hocalık kariyerime başlamış ve -hiçbir şey bilmediğim- Sovyet Ekonomisi üzerine bir ders vermek zorunda kalmıştım.

Dersimi hazırlamak amacıyla Sovyet Ekonomisi üzerine bir dizi çalışmayı okurken ve Sovyetler Birliği'ndeki tüm tuhaf ve üretkenliğe aykırı iktisadi uygulamalar nedeniyle kafam karışmışken, bir anda Sovyetlerde yapılanların, Hayek'in söylemiş olduklarından başka türlü açıklanamayacağımı anlamaya başladım. İlk defa yıllar sonra Hayek'in yazdıklarının konuyla ne kadar ilgili olduğunu anlıyordum.

Bundan sonraki 15 yıl çok hızlı geçti. Şimdi benim kariyerimde bir dönüm noktası olacak bir kitap yazıyordum. Başlığı "Knowledge and Decisions" idi Hayek'in küçük bir denemede söylemiş olduklarına ilişkin 400 sayfalık bir çalışma.

Bundan birkaç yıl önce San Fransisco sokaklarında yürürken genç bir siyah tarafından durduruldum; elimi sıktı ve "Knowledge and Decisions"ı okumasının onun yaşamını değiştirdiğini söyledi. O bu fikirlerin konuyla ilgili olduğunu anlamıştı- benden çok daha genç bir yaşta." (Thomas Sowell, "Inanity of 'Relevans'", The Washington Post, 28. 2. 2003)

Turan Yay

Rasyonel bir iktisadî düzen kurmaya çalıştığımızda çözmeyi amaçladığımız problem nedir? Bilinen bazı varsayımlar altında yanıt oldukça basittir. *Eğer* tüm ilgili bilgiye sahipsek, *eğer* veri tercihler sisteminden başlayabilirsek ve *eğer* varolan araçlarla ilgili tüm bilgiye hâkimsek, sorun tamamen mantıksal boyutludur. Varolan araçların en iyi kullanımı sorusunun yanıtı, varsayımlarımızda gizlidir. Bu optimizasyon probleminin çözümünü sağlayan şartlar, en iyi matematiksel olarak ifade edilebilir: Kısaca, iki mal ya da faktör arasındaki marjinal ikame oranları, tüm farklı kullanımlarda birbirinin aynı olmalıdır.

Ancak toplumun karşı karşıya olduğu problem bu *değildir*. Ve bu mantıksal problemi çözmek için geliştirdiğimiz iktisadî hesap, toplumun iktisadî probleminin çözümüne yönelik önemli bir adım olsa da, soruya bir yanıt oluşturmaktan uzaktır. Bunun nedeni, iktisadî hesabın başlatıldığı ve çıkarsamalarının yapılacağı tüm topluma ilişkin “veriler”in (datum) tek bir kişiye “verili” olmaması, olamayacağıdır.

Rasyonel iktisadî düzen probleminin bu özel niteliği, kullandığımız şartlara ilişkin bilginin asla toplu ya da bileşik olarak bulunmaması, aksine yalnızca tek tek bireyler arasında dağılmış eksik ve çoğunlukla çelişkili bilgi parçacıkları olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Toplumun iktisadî problemi, bu nedenle, yalnızca “verili” kaynakların nasıl dağıtılacağı problemi değildir -eğer “verili” kavramıyla, bu “veriler”le, problem kümesini dikkatli bir şekilde çözecek tekil bireye verildiğini kastediyorsak. O daha çok, toplumun bireylerinden biri tarafından bilinen, kaynakların, nispî önemi, yine yalnızca bu bireylerce bilinen amaçlar için en iyi kullanımının nasıl sağlanacağı problemidir. Veya daha kısa ifade edersek, toplam olarak hiç kimseye verilmeyen bilginin kullanımı problemidir.

Temel problemin bu niteliği, korkarım ki, son zamanlardaki özellikle matematik kullanımı ile iktisat teorisinin rafineleştirilme girişimlerinde, açıklanmaktan çok, gizlenmiştir. Bu çalışmada, birincil olarak ilgilenmek istediğim problem bir rasyonel iktisadî organizasyon problemi olsa da, bununla yakından ilgili metodolojik sorulara da tekrar tekrar işaret edeceğim. İşaret etmek istediğim noktalardan çoğu, aslında farklı usamlama patikalarının, beklenmeyen bir şekilde, bir noktada birleştiği sonuçlardır. Fakat gördüğüm kadarı ile bu problemler, bir kaza değildir. Bana öyle geliyor ki, iktisat teorisi ve iktisat politikasına ilişkin şimdiki tartışmaların bir çoğunun kökeni, toplumun iktisadî probleminin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu yanlış anlamının nedeni ise, doğa olgusuna yönelik geliştirdiğimiz düşünce alışkanlıklarının hatalı bir şekilde sosyal olguya aktarılmasıdır.

Günlük dilde “plânlama” sözcüğü ile varolan kaynakların dağılımına ilişkin kararlar kompleksini ifade ediyoruz. Bu anlamda, tüm iktisadî faaliyetler plânlamadır; ve birçok insanın işbirliği içinde olduğu bir toplumda plânlama, kim yaparsa yapsın, ilkin plânlamacıya değil de başka birisine verilse de, sonunda plânlamacıya ulaştırılması gereken bilgiye dayanmak zorundadır. İnsanların plânlamaları

dayandırdıkları bilginin iletiildiği çeşitli yollar, iktisadî süreci açıklamaya çalışan bir teorinin temel problemidir ve tüm toplum arasında dağılmış bilginin en iyi kullanım yolu problemi de iktisat politikasının (ya da etkin bir iktisadî sistem tasarlanmanın) başlıca problemlerinden biridir.

Bu soruya verilecek yanıt burada ortaya çıkan bir başka soruyla, plânlamayı *kim* yapacak sorusuyla yakından ilişkilidir. “İktisadî plânlama”ya ilişkin yapılan tartışmaların tümü bu soruyla ilişkilidir. Bu, plânlamanın yapılıp yapılmaması ile ilgili bir tartışma değildir. Tartışma, plânlamanın, tüm iktisadî sistem için merkezî olarak bir otorite tarafından mı yapılacağı, yoksa birçok birey arasında mı dağılacığı problemidir. Çağdaş tartışmalarda kullanıldığı anlamda plânlama, merkezî plânlamadır -tüm iktisadî sistemin bütün bir plânla kontrolüdür. Öte yandan rekabet, çok sayıda kişi tarafından gerçekleştirilen ademi-merkezî plânlama demektir. İkisinin ortası ise, aslında bir çok insanın üzerinde konuştuğu, fakat gördüklerinde çok az kişinin beğendiği seçenek, plânlama için, örgütlenmiş sektörlerin, bir başka ifade ile tekellerin yetkilendirilmesidir.

Bu sistemlerden hangisinin daha etkin olacağı, varolan bilginin hangi sistemde tam olarak kullanılacağına ilişkin bekleyişlerimize bağlıdır. Bu, kısaca, kullanmamız gereken, ama başlangıçta çok sayıda farklı bireyler arasında dağılmış bulunan tüm bilginin, tek bir merkezî otoritenin kontrolüne verilmesi durumunda mı, yoksa diğerleri ile plânlarını uyuşturmak için ihtiyaç duyulduğunda (kullanılmak üzere) ilâve bilginin bireylerce taşınması durumunda mı, daha başarılı olacağımıza bağlıdır.

3

Bu noktada durumun, bilginin türüne göre farklı olacağı açıktır. Bu nedenle de sorumluzun yanıtı, büyük ölçüde, farklı türdeki bilginin nispi önemiyle ilişkilidir: özel bireylerin kontrolünde olan bilgilerle, büyük bir güvenle bulmayı umduğumuz seçilmiş uzmanların oluşturduğu bir otoritenin denetiminde olan bilgiler. Eğer bugün yaygın bir şekilde varsayıldığı gibi ikincisi daha iyi bir durumsa, bu, bilgi türünün, yani bilimsel bilginin, kamu muhayyilesinde şimdilerde seçkin bir yer işgal etmesi ve konuya ilişkin bilginin bundan ibaret olmadığı unutulması nedeniyledir. Bilimsel bilgi sözkonusu olduğunda, doğru kişilerin seçilmesi ile oluşturulmuş bir uzmanlar heyetinin, varolan en fazla bilginin en iyi şekilde komuta edilebileceği bir durum olarak kabul edilebilir -şüphesiz bu, problemin zorluğunu yalnızca uzmanların seçimi problemine kaydırırsa da. Vurgulamak istediğim, bu problemin kolayca çözülebileceğini varsaysak bile, o, daha büyük problemin sadece küçük bir parçasıdır.

Bugün bilimsel bilginin tüm bilginin toplamı olmadığını ileri sürmek, neredeyse toplumsal değerlere karşı çıkmak anlamına gelmektedir. Fakat biraz üzerinde düşünüldüğünde görülecektir ki, genel ilkelerin bilgisi anlamında, bilimsel olarak adlandırılmayacak, çok önemli fakat organize olmamış bilgi kümesinin varlığına kuşku yoktur: zaman ve mekâna ilişkin özel şartların bilgisi. Bu bağlamda fiilen her birey, diğer bireylere göre bazı avantajlara sahiptir. Çünkü o, faydalı

olarak kullanılabilir, ancak karar kendisine bırakıldığında ve onun aktif katılımı ile gerçekleştirildiğinde kullanılması mümkün olan, eşsiz-bircik bilgiye (unique knowledge) sahiptir. Yapmamız gereken, teorik eğitimimizi (training) tamamladıktan sonra bir işte ne kadar öğrenmemiz gerektiğini, çalışma yaşamımızın ne kadar büyük kısmını özel işleri öğrenmek için harcadığımızı, yerel ve belirli şartlara ilişkin kişi bilgisinin yaşamımızda ne kadar önemli olduğunu anımsamaktan ibarettir. Yeterince kullanılmayan bir makinenin ya da vasıflarından çok daha iyi yararlanılabilecek bir kişinin varlığını bilmenin ve bunu kullanmanın ya da arzin kesintiye uğradığı bir dönemde yaratılabilecek bir mal stokunun farkında olmanın, en az daha iyi alternatif tekniklerin bilgisi kadar sosyal yararı vardır. Yaşamını boş, avare-vapurlar gibi harcamaktansa çalışarak kazanan bir nakliyeciyi olsun, tüm bilgisi büyük ölçüde geçici fırsatlardan ibaret olan bir emlak komisyoncusu olsun ya da mal fiyatlarının bölgesel farklılıklarından kazanç sağlayan bir arbitraj yapan kişi olsun, başkalarının bilmediği anlık şartların özel bilgisine dayalı olarak çok faydalı işlevler görürler.

Günümüzde tuhaf olan bir gerçek, bu çeşit bilginin genellikle aşağılanması ve bu nitelikteki bilgisiyse, teorik ve teknik bilgi donanımı olan kişiye göre avantaj sağlayan kişinin ününün kötüye çıkarılmasıdır. Her ne kadar en iyi alternatifin kullanılması, toplum için, en son bilimsel keşifler kadar önemli olsa da, iletişim ve taşıma işlerine ilişkin daha fazla bilgiden avantaj sağlamak, bazen sahtekârlık olarak algılanır. Bu ön yargı, genellikle, üretimle karşılaştırıldığında ticarete karşı olan davranışı büyük ölçüde etkiler. Kendini geçmişin kaba saba materyalist saçmalıklarından arındırmış olduğunu düşünen ikisatçılar bile, bu tür bilgiler onlara göre “veri” varsayıldığından dolayı, pratik bilginin elde edilmesine yönelik faaliyetler sözkonusu olduğunda- aynı hataya düşerler. Bu çeşit bilgilerin herkes tarafından kolayca edinilebileceğini savunan ve varolan iktisadî düzene karşı onu irrasyonellikle suçlayan günümüzün yaygın kanısı, [bu çeşit bilginin] olmadığı gerçeğine dayanır. Bu görüş, bu nitelikteki bilginin mümkün olduğu kadar çok elde edilme yönteminin, asıl yanıt bulmamız gereken problem olduğunu görmezden gelir.

4

Günümüzün, belirli zaman ve mekânın şartlarına ilişkin bilginin önemini küçümseme modası, değişime daha az önem atfedilmesiyle yakından ilişkilidir. Gerçekten de, üretim plânlarını önemli ölçüde değiştirmeyi gerekli kılacak değişikliklerin önemi ve sıklığı konusunda olduğu kadar, “plânlamacılar”ın (genellikle gizil olarak) plânlarını dayandırdıkları varsayımlarla ilgili çok az nokta, plânlama karşıtlarından farklıdır. Şüphesiz başlangıçta oldukça uzun bir dönemi kapsayan ayrıntılı plânlar yapılır ve ona sıkıca bağlı kalırsa, artık önemli iktisadî kararlara gerek kalmayacağından, iktisadî faaliyetin tümünü yönlendirecek kapsamlı bir plân yapma işi çok daha kolay olacaktır.

Belki de iktisadî problemlerin daima ve yalnızca değişimin bir sonucu olduğunu vurgulamak gerekir. Şeyler önceki gibi ya da hiç olmazsa beklendiği gibi varlığını sürdürürse, bir karar gerektirecek ne bir problem doğar ne de yeni bir plâna gerek

kalır. Değişimin ya da günlük ayarlamaların, çağdaş dünyada giderek önemini yitirdiği inancı, iktisadî problemlerin de önemsizleştiği anlamına gelir. Bu nedendir ki, değişimin öneminin azaldığı görüşünü savunanlarla, teknolojik bilginin artan önemi ile birlikte iktisadî koşulların önemini yitirdiğini öne sürenler aynı kişilerdir.

Modern üretimin gelişmiş araçları ile yeni bir fabrika kurulması ya da yeni bir yöntemle geçilmesi gibi durumlarda, uzun aralıklarla iktisadî kararların alınması gerektiği görüşü ne derece doğrudur? Gerçekten de bir kere fabrika inşa edildiğinde, geriye sadece fabrikanın niteliğine bağlı olarak birtakım mühendislik işlerinin kalması ve anlık koşullardaki değişmeye uyum için yapılacak pek bir şeyin kalmaması mıdır?

Bildiğim kadarı ile bu soruya olumlu yanıt vermeyen oldukça yaygın bir görüş, işadamlarının pratik tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. Rekabetçi bir endüstride, bir ölçüde –yalnızca böyle bir endüstri teste uygundur- maliyetlerin yükselmesini önleme işi, yöneticilerin enerjilerinin büyük kısmını harcadıkları sürekli mücadeleyle mümkündür. Kötü bir yöneticinin farklılıklardan kaynaklanan kârları nasıl ortadan kaldıracığı ve bunun aynı teknik işlerin farklı maliyetlerle üretilmesi ile mümkün olduğu, iş adamları için bilinen sıradan şeyler olsa da, iktisatçının çalışmasında pek bilinmez. Üretici ve mühendislerin sürekli dile getirdikleri, parasal maliyet koşullarına rağmen üretimi sürdürme arzuları, günlük işlere yansdığı ölçüde anlam kazanır.

İktisatçıların, iktisadî görüntünün bütününü oluşturan sürekli ve küçük küçük değişiklikleri giderek unutma eğiliminde olmalarının bir nedeni, muhtemelen, onların ayrıntılardaki değişimlerden çok daha fazla istikrarlı olan istatistikî/sosyal bütünlüklerle daha fazla uğraşmalarıdır. Bununla birlikte sayısal büyüklüklerin karşılaştırmalı olarak istikrarlılığı –istatistikçilerin bazen yapmaya eğilimli oldukları- “büyük sayılar kanunu” ile ya da tesadüfî değişikliklerin birbirini götürmesi ile tanımlanamaz. Uğraşmak zorunda olduğumuz değişken sayısı, tesadüfî etkilerin istikrarlı sonuç yaratmasını sağlayacak kadar çok değildir. Sürekli mal ve hizmet akımları, devamlı bilinçli ayarlamalarla, bir gün önce bilinmeyen şartların ışığında hergün yapılan yeni düzenlemelerle, A'nın gerçekleşmesi başarısız olduğunda hemen B adımını atarak sürdürülür. Hatta büyük ve oldukça makineleşmiş bir fabrika, büyük ölçüde, her türlü beklenmeyen ihtiyaçların doğduğu çevre nedeniyle varlığını sürdürür: çatı için standart ya da değişik kiremitler, yanında başka şeyler de gerektiren binbir çeşit gereçler ve bunların piyasada bulunabilmesi, fabrikanın işlemlerini sağlayacak plânları gerekli kılar.

Burada ayrıca üzerinde kısaca durmam gereken nokta, ilgilendiğim bilgi türünün doğası gereği istatistiklere giremeyeceği, dolayısıyla istatistikî olarak merkezî otoriteye aktarılamayacağı gerçeğidir. Bir merkezî otoritenin kullanacağı ve ona ulaştırılması gereken istatistik, şeyler arasındaki küçük farklılıklardan soyutlanmış, spesifik bir karar için çok önemli olabilecek bir kaynağın, farklı bölge, kalite ve diğer özellikleri ile çeşitlilik arzeden parçalarının birleştirilmiş hâli olacaktır. Bu demektir ki, istatistikî bilgiye dayanan merkezî plânlama, doğası gereği, zaman ve mekân şartlarını doğrudan hesaplayamaz ve merkezî plânlamacı, bu

bilgilerden hareketle kararların bir kişi tarafından alındığı öyle ya da böyle bir yöntem bulmak zorundadır.

5

Eğer toplumun iktisadî probleminin, temelde, zaman ve mekânın özel şartlarındaki değişmelere hızla uyum sağladığında anlaşabilirsek, nihaî kararların, bu şartlara aşına, ilgili değişiklikleri ve onları hemen karşılayacak kaynakları doğrudan bilen kişilere bırakılması gerektiği anlaşılacaktır. Bu problemin, tüm bilgi, sorun ve siparişler birleştirildikten sonra merkezî bir kurula iletilmesi ile çözülebileceğini umamıyoruz. Problemi ademi-merkezî bir biçimde çözmeliyiz. Ancak bu yanıtlar, problemin sadece bir kısmıdır. Ademi-merkeziyetçiliğe, zaman ve mekânın özel şartlarına ilişkin bilginin en iyi şekilde kullanılmasını garanti edebileceğimiz yegâne sistem olduğu için ihtiyaç duyarız. Fakat "karar alacak kişi" ("man on the spot"), yalnızca yakın çevresindeki gerçeklerin sınırlı ve acil bilgisine dayanarak karar veremez. Ayrıca ona, kararlarını, iktisadî sistemde gerçekleşen tüm değişikliklere uydurmak için ihtiyaç duyacağı ilâve bilgilerin iletilmesi problemi de vardır.

"Karar alacak kişi" başarılı olmak için ne kadar bilgiye ihtiyaç duyar? Onun yakın bilgi ufkunun ötesinde, kararı ile yakından ilişkili, hangi olayların olacağını ve onların ne kadarını bilmek zorundadır?

Dünyanın herhangi bir yerinde olan çok az şey vardır ki onun alması gereken kararı etkilemesin. Fakat o, ne bu olayları ne de bu olayların tüm etkilerini bilmeye ihtiyaç duyar. Zamanın belli bir anında *niçin* o değil de bu büyüklükte bir vidanın istendiği, *niçin* kağıt torbaların bez torbalara göre daha kolay bulunduğu, *niçin* o an için vasıflı işçinin ya da özel bir üretim aletinin elde edilmesinin daha zor olduğu, onun için sorun değildir. Ona gerekli olan, sahip olduğu şeyleri, diğer ilgili şeylerle karşılaştırıldığında bunların ne kadar zor ya da kolay elde edildiği ya da onun ürettiği ya da kullandığı alternatif şeylerin ne kadar acil istendiğidir. Onun için önemli olan, özel şeylerin nispi önemidir ve onların nispi önemini değiştirecek nedenlerin, onun kendi çevresindeki somut şeyler üzerindeki etkisinin dışında, hiçbir önemi yoktur.

Bu bağlamda "iktisadî hesaplama" (economic calculation) (ya da Tercihin Saf Mantığı - the Pure Logic of Choice) olarak adlandırdığım şey, bu problemin fiyat sistemi ile nasıl çözülebileceğini ve fiilen çözüldüğünü anlamamıza yardımcı olacak bir örneği içerir. Küçük bir iktisadî sistemin ihtiva ettiği tüm verilere sahip olsa bile tek bir hâkim/egemen akıl -her zaman kaynak dağılımında bazı küçük ayarlamalar yapılmak zorunda kalınmıştır- amaçlar ve araçlar arasındaki tüm olası etkileşimi açıkça takip edemez. Gerçekten de Saf Tercih Mantığının büyük katkısı, böyle tek bir aklın bile bu çeşit bir problemi yalnızca bir takım oransal eşitlikler ("değerler", ya da "marjinal ikame oranları") kurarak ve bunları kullanarak, kıt kaynakların her bir türüne, onun niteliğinden çıkarılamayacak ama tüm amaçlar-araçlar yapısı içindeki önemini yansıtan ve ifade eden bir sayısal indeks atfederek, çözülebileceğini göstermesidir. Küçük bir değişiklikte, O yalnızca, ilgili tüm bilgiyi içeren bu sayısal göstergeleri (ya da "değerleri") dikkate almak zorunda kalacak;

sayıları bire bir ayarlayarak, tüm bilmeceyi (puzzle) *ab inito* çözmeksizin, ya da herhangi bir aşamada onun tüm sonuçlarını incelemeye gerek olmaksızın, durumunu gerektiği gibi ayarlayabilecektir.

Esasında, ilgili olaylar hakkındaki bilginin bir çok insan arasında dağıldığı bir sistemde, tıpkı sübjektif değerlerin bireyin kendi plânının parçaları arasında koordinasyona yardımcı olması gibi, fiyatlar da, farklı insanların birbirinden ayrı faaliyetlerini kooordine etme işlevi görürler. Fiyat sisteminin gerçekte neyi başardığını görebilmek için, bir an için basit ve alalade bir fiyat sisteminin işleyişi üzerinde durmak yararlıdır. Varsayalım ki dünyanın bir yerinde bir hammadde, diyelim teneke, kullanımı fırsatı doğmuştur, ya da teneke arz kaynaklarından biri ortadan kalkmıştır. Bizim amacımız için, bu iki nedenden hangisinin teneke kıtlığına yol açtığı bir sorun teşkil etmez -ve burada önemli olan sorun teşkil etmemesidir. Teneke kullanıcılarının bilmesi gereken şey, yalnızca, kullanmaya alışık oldukları tenekenin bir kısmının artık başka bir yerde daha kârlı olarak kullanılmakta olduğu ve bu nedenle tenekeyi daha tasarruflu kullanmak zorunda olmalarından ibarettir. Onların büyük çoğunluğunun, nerede daha acil bir ihtiyaç doğduğunu ya da hangi diğer yeğlenen ihtiyaçlarla arzın eşleştirilmesi gerektiğini bilmelerine gerek yoktur. Onlardan yalnızca bir kısmı yeni talebi doğrudan bilirler ve kaynakları oraya yönlendirirler ve eğer bu şekilde doğan yeni açığı farkedenden insanlar bunu diğer kaynaklarla telafi ederlerse, etki, tüm iktisadî sisteme hızlı bir şekilde yayılacak ve yalnızca tüm teneke kullanımını değil, tenekenin ikame mallarını, ikame mallarının ikame edilebileceği malları vs. etkileyecektir; tüm bunlar, bu değişikliklere yol açan orijinal neden büyük çoğunlukça bilinmeksizin gerçekleşecektir. Bütün herkes, bir piyasa gibi hareket eder; bunun nedeni, herhangi bir üyenin tüm alanı incelemesi değil, çok sayıda aracının ilgili bilgiyi herkese iletmesi sonucunda sınırlı bireysel görüş alanlarının/ufuklarının çakışmasıdır. Her mal için tek bir fiyat olması -ya da bölgesel fiyatların taşımacılık maliyetleri vs. ile ilişkilendirilebileceği- basit gerçeği, (aslında yalnızca kavramsal olarak mümkün olabilecek) fiilen süreçte yer alan insanlar arasında dağılmış bulunan bütün bilgiye tek bir aklın sahip olması ile ulaşılabilecek çözüme yol açar.

6

Eğer gerçek işlevini -şüphesiz fiyatların rijitliği arttıkça bu işlev mükemmellikten uzaklaşacaktır- anlamak istiyorsak, fiyat sistemine bir bilgi iletişim mekanizması olarak bakmalıyız (anılan fiyatların oldukça rijit olduğu durumda bile, fiyatlardaki değişimler aracılığıyla işleyecek güçler, sözleşmenin diğer unsurlarındaki değişimlerle büyük ölçüde işlemlerini sürdürecektir.) Bu sistemle ilgili en önemli gerçek, sistemin bilgi ekonomisi ile işlemesi ya da bireysel katılımcının doğru faaliyette bulunabilmesi için ne kadar az bilmeye ihtiyacı olmasıdır. Kısaca, bir simge (sinyal) olarak, yalnızca en gerekli bilgi ve yalnızca ilgili kişilere aktarılır. Bu, fiyat sisteminin; bir değişimleri kaydetme makinesine benzetilmesinin, ya da tıpkı bir mühendisin göstergelerin ibresini izleyebilmesi gibi, bireysel üreticilerin sadece birkaç göstergesi izlemesini sağlayacak bir iletişim sistemi olarak

algılanmasının ötesinde bir şey olduğu anlamına gelir. Fiyat sistemi, bireysel üreticilerin, fiyat hareketlerinin yansıttığından daha fazlasının bilinmeyeceği değişimlere göre faaliyetlerini ayarlayabilmelerini sağlar.

Şüphesiz bu ayarlamalar, iktisatçının denge analizinde anladığı anlamda muhtemelen “mükemmel” olmayacaktır. Fakat korkarım ki soruna, hemen hepimizin az ya da çok mükemmel bilgiye sahip olduğu varsayımı ile yaklaşma teorik alışkanlığımız, fiyat mekanizmasının gerçek işlevini görmemizi engelleyecek ve piyasanın etkinliğini değerlendirmede yanıltıcı standartlara başvurmamıza yol açacaktır. Mucize olan odur ki, bir hammadde kıtlığı durumunda, piyasada bir sipariş yokken ve muhtemelen asıl nedeni bir avuç insandan başkası bilmezken, kimliklerini aylarca araştırmayla tespit edemeyeceğimiz onbinlerce insanın, sözkonusu materyeli ve onun ürünlerini daha tasarruflu kullanmaya başlaması, onların doğru yönde hareket etmesidir. Bu yeterince mucizevi olsa bile, sürekli değişim içine olan bir dünyada, yine de herkes kâr oranlarının aynı ya da normal seviyede sürmesini sağlayacak mükemmellikte hedefi vuramayacaktır.

“Mucize” sözcüğünü, okuyucuyu, bu mekanizmayı kabul edile geldiği biçimde benimseme hoşnutluğundan kurtarmak ve bilinçli olarak sarsmak için kullandım. İnanıyorum ki, onun sonucu, bilinçli insan tasarımı sonucunda olsaydı, eğer fiyat değişimlerinin yönlendirdiği insanlar, kendi kararlarının onların acil amaçlarının ötesinde önemi olduğunu anlasalardı, bu mekanizma insan aklının en büyük zaferlerinden biri olarak alkışlanabilirdi. Fiyat mekanizmasının insan tasarımı ürünü olmaması ve onun yönlendirdiği insanların genellikle niçin yaptıklarını ve ne yaptıklarını bilmemeleri ise çifte talihsizliktir. Fakat “bilinçli kontrol” yaygarası koparanlar -ve tasarlanmaksızın (ve hatta biz anlamaksızın) bir şeyin gelişebileceğini inanmayanlar bilinçli olarak çözemeyeceğimiz problemleri çözmeleri gerekir- şunu hatırlamalıdır: Problem açıkça, bizim kaynak kullanma alanımızı, tek bir aklın kontrol alanının ötesine nasıl genişletebileceğimiz, ve bundan dolayı bilinçli kontrol ihtiyacının nasıl dağıtılacağı ve kendilerine ne yapılacağı söylenmeksizin bireyleri arzulan şeyleri yapmaya yöneltecek teşviklerin nasıl sağlanacağıdır.

Burada karşılaştığımız problem yalnızca iktisada özgü değildir, neredeyse tüm sosyal olguyla, dil ve kültürel mirasımızla bağlantılıdır ve gerçekten de tüm sosyal bilimlerin temel problemini oluşturur. Alfred Whitehead’in farklı bir bağlamda belirttiği gibi, “Gazetelerde ve seçkin kişilerin konuşmalarında tekrarlana gelen, herkesce bilinen ama çok hatalı olan görüş, yaptığımız şeyin düşünce alışkanlığını geliştirmemiz gerektiğidir. Oysa gerçek tam tersidir. Uygarlık, üzerinde düşünmeksizin gerçekleştirdiğimiz önemli işlerin sayısındaki artışla gelişir.” Bu toplumsal yaşamda çok daha önemlidir. Sürekli olarak, anlamını bilmediğimiz formüller, semboller ve kurallar kullanırız ve bunlarla bireysel olarak sahip olmadığımız bilgilerin avantajlarından yararlanırız. Toplumsal yaşamdaki bu çeşit uygulama ve kurumları, kendi alanlarında başarısını kanıtlamış alışkanlıklara ve kurumlara dayanarak geliştirdik ve bunlar kurduğumuz uygarlığın temelini oluşturmaktadır.

Fiyat sistemi, (henüz onun en iyi şekilde kullanılmasını öğrenmekten uzak olunsada) insanoğlunun, anlamaksızın, deneme-yanılma ile kullanmayı öğrendiği tam

bu çeşit yapılardan biridir. Fiyat sistemi sayesinde ki, aynı şekilde dağılmış bilgiden hareketle, yalnızca işbölümü değil kaynakların koordineli kullanımı da mümkün olmaktadır. Bu tür sistemin bir mucize ile kendiliğinden geliştiği ve modern toplum için en uygun sistem olduğu tezi, genellikle, önerilerle dalga geçmeyi seven kişilerce çarpıtılabilir. Bu şu anlama gelir: İnsanoğlu uygarlığımızın dayandığı işbölümünü, deneme yanılma yolu ile bulunan bir metotla geliştirebilmiştir. Bu şekilde olmasaydı, değişik, tamamen farklı, beyaz karınca “devleti” gibi ya da tamamen tasavvur edilemeyecek şekilde bir uygarlık geliştirilebilirdi. Bütün söyleyebileceğimiz, henüz hiç kimse, en şiddetli saldıranlar için bile değerli olan, varolan sistemin belirli özelliklerinin korunduğu -özellikle bireyin kendi uğraşını seçebileceği ve dolayısıyla kendi bilgi ve hünerini özgürce kullanabileceği- alternatif bir sistem tasarlamayı başaramamıştır.

7

Karmaşık (complex) bir toplumda rasyonel hesaplama için fiyat sisteminin kaçınılmaz olmasına ilişkin tartışmanın, artık tamamen farklı politik görüşlere sahip kamplar arasında geçmemesi bir şans sayılmalıdır. Fiyat sistemi olmaksızın bizimki gibi yoğun işbölümüne dayanan bir toplumu koruyamayacağımız tezi, von Mises tarafından yirmibeş yıl önce ilk defa öne sürüldüğünde alaycı seslerle karşılanmıştı. Bugünlerde bazıları bu tezi kabul etmekte hâlen zorluk çekseler de, bu politik gerekçelere dayanmamaktadır ve bu, makul tartışmaya yardımcı olacak bir atmosfer yaratmaktadır. Leon Trotsky'nin “*iktisadî hesap, piyasa ilişkileri olmaksızın düşünülemez*” görüşünü savunduğunu gördüğümüzde, Profesör Oscar Lange, Profesör von Mises'e geleceğin Merkezî Planlama Kurulu'nda bir statü vaad ettiğinde; ve Profesör Abba P. Lerner Adam Smith'i yeniden keşfedip, fiyat sisteminin en önemli faydasının, bireyi, kendi çıkarı peşinde koşarken, genel çıkara uygun şeyler yapmaya teşvik ettiğini vurguladığında, farklılıklar gerçekten de artık politik önyargılara atfedilemez. Geriye kalan anlaşmazlıkların tamamen entelektüel ve daha özeldir metodolojik farklılıklardan ibaret olduğu anlaşılmalıdır.

Joseph Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı yeni kitabındaki bir ifadesi, benim kafamdaki metodolojik farklılıklardan birine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yazar, iktisadî olguya belirli bir tip bir pozitivizmin ışığında yaklaşan iktisatçıların en seçkinlerinden biridir. Ona göre iktisadî olgular, insan aklının müdahalesi olmaksızın birbirini doğrudan etkileyen nesnel veri miktarları olarak algılanır. Bu yaklaşımla ilgili olarak yalnızca (beni ürküten) şu ifadeyi değerlendirebilirim. Profesör Schumpeter, üretim faktörleri piyasasının yokluğunda, rasyonel hesaplama olasılığının, *tüketiciler tüketim mallarını değerlendirirken (talep ederken) ipso facto bu malların üretimine giren üretim araçlarını da değerlendirirler basit gerçeğinin*¹ sonucu olduğunu ileri sürer.

¹ *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (New York:Harper & Bros., 1942), s. 175. Bana göre, Profesör Schumpeter, Pareto ve Barone'nin sosyalist hesaplama problemini çözdüğü görüşünü de ortaya atan ilk yazardır. Onların ve bir çok diğerlerinin yaptığı, sadece kaynakların rasyonel dağılım şartlarını belirtmek ve bu şartların rekabetçi piyasa şartları ile aynı olduğuna işaret etmektir. Ancak bu, sözkonusu şartları

Kelimesi kelimesine alındığında, bu ifade açıkça doğru değildir. Profesör Schumpeter'in "*ipso facto*" varsaydığı şey, üretim faktörlerinin değerlendirilmesinin (valuation), tüketim mallarının değerlendirilmesini kapsandığı ya da onun zorunlu sonucu olduğu anlamına gelir. Fakat bu da doğru değildir. Sonuç (çıkarm-implication), yalnızca önermeler tek ve aynı akılla eşanlı olarak sunulduğunda anlamlı olarak ileri sürülebilecek mantıksal bir ilişkidir. Ancak, açıktır ki, üretim faktörlerinin değeri yalnızca tüketim mallarının değerlendirilmesine değil, aynı zamanda çeşitli üretim faktörlerinin arz koşullarına da bağlıdır. Yalnızca tüm bilgiler eşanlı olarak tek bir akıl tarafından bilindiğinde, yanıt, O'na verilen bilgilerin zorunlu sonucu olacaktır. Ancak uygulamada sorun, bu olguların tek bir akla asla verilmemesinden doğar ve bu nedenle, sonuçta, problemin çözümünde bir çok insan arasında dağılmış bulunan bilginin kullanılması gerekir.

Olaylara ilişkin tüm bilginin, tek bir akıl tarafından bilinebileceğini (tıpkı tüm verilerin inceleme yapan iktisatçıya verildiğini varsaymamız gibi) gösterebilsek bile, yine de, çözülemeyecek problem, yegâne çözümü de belirleyecektir; yapmamız gereken, herbirinin yalnızca kısmi bilgiye sahip olduğu insanların karşılıklı ilişkilerinin çözümü nasıl üretebileceğini göstermektir. Tıpkı uğraşı açıklama getirmek olan iktisatçılar olarak bize verili olduğunu varsaymamız gibi, tek bir kişiye tüm bilginin verilebileceğini varsaymak, problemden uzaklaşmayı, reel yaşamda önemli ve anlamlı hiçbir şeyin dikkate alınmamasını varsaymak demektir.

Profesör Schumpeter'in mevkiindeki bir iktisatçının "veriler" (datum) sözcüğünün belirsizliğinden kaynaklanan böyle bir tuzağa düşmesi basit bir hata olarak açıklanamaz. Aksine, ilgilenmek zorunda olduğumuz olgu dünyanın en önemli kısmını dikkate almamayı alışkanlık haline getiren yaklaşımın temel bir yanlışlığını ifade eder: insanın bilgisinin önlenemeyecek şekilde eksik olması ve bu nedenle bilginin sürekli olarak iletilme ve elde edilmesi sürecine olan ihtiyaç. Gerçekte, insanların *bilgisinin* (knowledge), nesnel *olaylara-verilere* (*facts*) karşılık geldiği varsayımı ile başlayan, denklemlere dayanan matematiksel iktisat gibi bir yaklaşım, sistematik olarak açıklamamız gereken asıl işimizden uzaklaşır. Bizim sistemimizde denge analizinin yararlı bir işlev gördüğünü inkâr edecek değilim. Ancak bu, bizim seçkin düşünürlerimizi bile denge analizinin tanımladığı durumun pratik problemlerimizin çözümü ile doğrudan ilgili olduğuna inanma yanlışlığına düşürecek noktaya varırsa, analizin sosyal süreçle hiç alakalı olmadığını ve asıl problemin incelenmesi için yararlı bir başlangıçtan başka bir şey olmadığını hatırlamamızın tam zamanıdır.

"The Use of Knowledge in Society", *Individualism and Economic Order*, University of Chicago Press: Reissue edition (Nisan 1996), Böl. 4.

Çeviren: Turan YAY

sağlayan kaynak dağılımının pratikte nasıl bulunacağını göstermekten tamamen farklı bir şeydir. Pareto'nun kendisi (ki Barone söylediği her şeyi O'ndan almıştır) pratikte problemin çözülmüş olduğunu değil savunmak, gerçekte açıkça piyasanın yardımı olmaksızın çözülebileceğini de kabul etmez. Bkz. O'nun *Manuel d'economie pure* (2. Bası, 1927), ss.233-34. Söz konusu paragraf benim "Sosyalist Hesaplama: Rekabetçi Çözüm" adlı makalemın İngilizce çevirisinin başında yer almaktadır *Economica*, VIII, No:26 (yeni seri, 1940). Ayrıca *Individualism and Economic Order*, BL.viii'de yeniden basılmıştır.